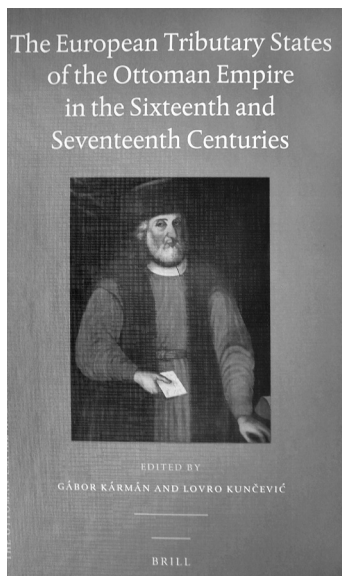

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

**THE EUROPEAN TRIBUTARY STATES
OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE
SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURIES /
ED. G. KÁRMÁN, L. KUNČEVIĆ. – LEIDEN; BOSTON:
BRILL, 2013. – 449 P.**

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ДЕРЖАВИ-ДАННИКИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У XVI–XVII СТ. / ЗА РЕД. Г.КАРМАНА, Л.КУНЧЕВИЧА. –
ЛЕЙДЕН; БОСТОН: БРІЛЛ, 2013. – 449 С.**

Публікація збірника статей із такою назвою стала результатом конференції, яка відбулася 22–23 травня 2009 р. в Дубровнику (Хорватія). У центрі уваги дослідників перебував правовий статус «держав-данників» – Молдавії, Валахії, Трансильванії, Республіки Рагуза, козацької України та Кримського ханства, їхні відносини з Османською імперією.

Організатори конференції намагалися не тільки застосувати порівняльний підхід до вивчення «держав-данників» («tributary states»), але також підкреслили необхідність ревізії історіографічної традиції. Як заявлено у вступі, у фокусі національних історіографій – історія окремих держав як «закритих утворень» («closed units»), що призводить до викривленої інтерпретації явищ та процесів, котрі мали місце в ранній новий час. Традиційне для національних історіографій бачення свого випадку як унікального часто призводить до неправильного розуміння ставлення імперського центру та відповідей із периферії («Ottoman attitudes and local responses»). Відповідно, збірка мала сприяти ревізії підходів, а саме вийти за межі національної історіографії, показати типологічну близькість у відносинах Порти з «державами-данниками» та пояснити причини відмінностей. Укладачі вписують його в контекст переосмислення історії Османської імперії як складного утворення й розуміння внутрішньої логіки імперського будівництва. Зміна перспективи з «османського іга» на «Pax Ottomanica» та більша увага до взаємовідносин імперської й місцевої перспектив сприяє кращому розумінню багатьох нюансів історії цього регіону.

Збірка складається з чотирьох розділів (доповіді з історії економічних відносин між «державами-данниками» та Османською імперією до її складу

включено не було). У першому розділі розглянуто правові основи відносин між Портою та її європейськими васалами. Це статті Віорела Панаїте (Viorel Panaite) «Правовий і політичний статус Валахії й Молдавії щодо Османської Порти»; Наталії Круліковської (Natalia Królikowska) «Суверенітет та підпорядкування у кримсько-османських відносинах у XVI–XVIII ст.»; Терез Оборні (Teréz Oborni) «Між Віднем і Константинополем: нотатки щодо юридичного статусу князівства Трансильванія»; Ловро Кунчевича (Lovro Kunčević) «Дволикий суверенітет: міжнародний статус Республіки Рагуза в ранній новий час»; Віктора Остапчука (Victor Ostarčuk) «Козацька Україна в межах та за межами османської орбіти в 1648–1681 рр.». Другий розділ присвячено дипломатичним відносинам між Портою й «державами-данниками». Бачимо тут статті Ґабора Кармана (Gábor Kármán) «Суверенітет і репрезентації: держави-данники в дипломатичній системі Османської імперії XVII ст.»; Весни Міович (Vesna Miović) «Дипломатичні відносини між Османською імперією та Республікою Дубровник»; Раду Пеуна (Radu Rău) «Внутрішні вороги: мережі впливу й збройні повстання проти османського володарювання (Молдавія та Валахія у XVI–XVII ст.)». У третьому розділі досліджується військове співробітництво «держав-данників» з османцями. Тут розміщено статті Овідіу Крістя (Ovidiu Cristea) «Друг мого друга і ворог мого ворога: румунська участь в османських кампаніях»; Марії Іваніч (Mária Ivanics) «Військове співробітництво Кримського ханства з Османською імперією у XVI–XVII ст.»; Яноша Сабо (János Szabó) «Блискуча ізоляція? Військове співробітництво князівства Трансильванія з Османською імперією в 1571–1688 рр. у дзеркалі дилем угорської історіографії»; Домаґоя Мадуніча (Domagoj Madunić) «Система оборони Республіки Рагуза (1580–1620 рр.)».

В останній, четвертій, частині збірки вміщено дві статті, які фактично виконують функцію загальних висновків. Шандор Папп (Sandor Papp) у дослідженні «Система автономних мусульманських і християнських громад, церков та держав в Османській імперії» зробив спробу систематизації відносин імперського центру з автономними утвореннями. На його думку, попри прагнення Порти до централізації та уніфікації управління, Османську імперію радше можна охарактеризувати як «конгломерат» адміністративно-територіальних одиниць із різним статусом. Автор вважає, що незнання його угорськими колегами османської історії та мусульманського права привело багатьох до помилкового твердження про нібито «майже незалежну» Трансильванію. Тому Ш.Папп ретельно аналізує термінологію та структуру документів, що виходили з султанської канцелярії й регулювали відносини Порти з залежними державами або громадами. Історик застосував порівняльний підхід, зіставляючи мусульманські та немусульманські автономні утворення, оскільки, на його думку, їх статус базувався на різних правових та історичних джерелах. Ш.Папп доводить, що Портою у своїй політиці здебільшого керувалася поточними інтересами, звертаючись до різноманітних практик і нехтуючи за потреби принципом централізованого управління. Стаття Даріуша Колодзейчика (Dariusz Kołodziejczyk) «Що всередині, а що ззовні? Держави-данники в османській політиці» має дещо провокативний характер. Дослідник ставить під сумнів як

саме поняття «суверенітет», так і його критерії, що застосовуються істориками при вивченні «держав-данників». Так, наприклад, Польське королівство й Московське царство до кінця XVII ст. сплачували данину (сором'язливо замасковану під назвою «упоминки» або «поминки») кримському ханові – васалові турецького султана. Чи можна на цій підставі ідентифікувати їх як «держави-данники» Порти? З іншого боку, гірський Північний Ємен, що вважається звичайною османською провінцією, насправді мав власних правителів – імамів, які час від часу воювали з турками та навіть виганяли їх із Південного Ємену. Отже, робить висновок Д.Колодзейчик, межа, яку історики традиційно проводять між «внутрішніми» та «зовнішніми» володіннями Порти, доволі умовна. Тому дослідник пропонує відмовитися від обговорення питання, чи мав той чи інший правитель суверенітет, а вивчати його ступінь. Замість формальних, правових, критеріїв (таких, як сплата/несплата данини) Д.Колодзейчик радить свої: наявність політичних і військових ресурсів, що дозволяли б ігнорувати накази султана; міцність економічних зв'язків із центром; внесок у спільну імперську культуру тощо.

Увагу привертає національний склад авторів уміщених у збірці статей. Так, студії з історії Пагузи (Дубровника) цілком прогнозовано належать перу хорватських істориків, з історії Молдавії й Валахії – румунських. Статті про Трансильванію підготували угорські фахівці. В усіх цих випадках ідеться про три праці, в яких розглянуто правовий статус, дипломатичні відносини з Портою та військове співробітництво з османцями. Кримському ханству присвячено дві статті авторства польської та угорської дослідниць. Натомість козацькій Україні – лише одна, написана канадським істориком.

Укладачі збірки не пояснюють, чим викликана відсутність серед авторів українських і російських дослідників. Можна припустити, що причиною стала майже повна відсутність османістики в Росії та Україні. Але ж і більшість опублікованих авторів – не османісти. Можливо, українські та російські історики ще не готові до ревізії топосу «османської загрози», характерного як для радянської, так і пострадянської історіографії цих двох країн. Топос цей, своєю чергою, успадковано – у випадку Росії – ще від імперської історіографії, яка мала легітимізувати завоювання Північного Причорномор'я та Приазов'я, а також від народницької історіографії, що створила ідеалізований образ «волелюбних козаків», виправдовуючи напади «степових лицарів» на сусідні держави – у випадку України. Можливо, усе пояснюється більш прозаїчними причинами. Як би там не було, відсутність українських і російських авторів не дозволила повною мірою реалізувати одне із завдань, задекларованих у вступі: «Метою організаторів було забезпечити свіжий огляд історіографії в окремих країнах і, таким чином, відкрити нові перспективи для подальших досліджень» (с.2).

Більше того, саме відсутність історіографічних оглядів можна назвати найпомітнішою вадою збірки. Приємним винятком стала стаття Я.Сабо, який зумів у стислій формі не тільки охарактеризувати історіографічну традицію, а й показати її зв'язок із тенденціями в політичному житті Угорщини двох останніх століть. У більш концептуальних статтях В.Панаїте, Л.Кунчевича та Ґ.Кармана хоча й немає історіографічних оглядів, проте чітко визначено

традиційні для тієї чи іншої національної історіографії концепти, які автори намагалися піддати ревізії. В інших випадках читачеві (а можливо й деяким авторам збірки) доводиться лише здогадуватися – від якої національної традиції (кліше, топосів, міфів) відштовхується той чи інший дослідник у своїй статті.

Особливо хотілося б відзначити новизну підходів В.Панаїте, Л.Кунчевича й Ґ.Кармана. Стаття першого важлива відходом від національної (румунської) ретроспективи та блискучим аналізом відносин Порти з Валахією, Молдавією з перспективи султанської канцелярії й мусульманського права. Л.Кунчевичу вдалося показати ефективність одночасно двох перспектив – османської та європейської/рагузької в дослідженні правового статусу середньовічного Дубровника. Нарешті студія Ґ.Кармана цікава використанням підходів «нової культурної історії» – дослідник звертається до вивчення символів влади, церемоніальних практик і репрезентацій.

Загалом збірка «Європейські держави-данники Османської імперії у XVI–XVII ст.», безумовно, сприятиме не тільки кращому розумінню процесів, що відбувалися у Східній та Південно-Східній Європі впродовж зазначеного часу, а й більш предметному аналізу розмаїття відносин між ядром імперії та її периферією.

О.Л.Осіп'ян (Краматорськ)